

ГЛАСОВНЕ ПРОМЈЕНЕ

Рад представља модел часа *рада у паровима* у настави граматике српскога језика у првом разреду гимназије. Пошто одређени парови раде исте задатке, у посебном кораку од њих могу да се формирају групе – ако се жели постићи поливалентни облик наставног рада, па су наведене активности и за такав облик рада. У Прилозима су дати *наставни листићи, низ задатака објективног типа са рјешењима* (нека рјешења су поткријепљена научном литературом) и *приједлоном кључа за оцјењивање* и табела за *анализу задатака* објективног типа – и квантитативну и квалитативну. У наведеном моделу часа ученицима се даје више улога са различитим учећим захтјевима. Указано је и на неке дилеме које отвара научна литература у вези са гласовним промјенама.

Кључне ријечи: гласовне промјене; рад у паровима, поливалентни облик рада.

У методикама наставе српскога језика изузетно ријетко се дају модели часова граматике, нарочито у средњој школи. Тако је и у часописима. У овом раду је дат модел рада у блок-часу у настави граматике српскога језика у првом разреду гимназије. На првом часу би се систематизовала усвојена знања о гласовним промјенама путем рада у паровима (ученици удвоје остварују заједничке задатке). На другом часу би се низом задатака објективног типа на одломку књижевног текста провјерила усвојена и систематизована знања, али би ученици тада радили индивидуално.

Наставни предмет: Српски језик и књижевност

Разред: први разред гимназије

Наставна јединица: Гласовне промјене

Тип часа: систематизација градива (1. час) и провјеравање знања (2. час)

Облик наставног рада: рад у паровима

Циљ часа: систематизација знања о гласовним промјенама; примјена усвојених граматичких знања; стварање што повољније емоционалне

климе и расположења за рад у паровима, развијање међусобног повјерења, толеранције и разумијевање партнера

Наставне методе: разговора, усменог излагања, текст-метода, демонстрације

Наставна средства: низ задатака објективног типа; наставни листићи, уџбеник; графофолије

II. На првом часу (систематизације) главни кораци су следећи:

1. увођење ученика у наставну активност,
2. формирање парова и подјела задатака за рад у паровима,
3. рад у паровима,
4. извјештавање парова,
5. понављање градива и
6. анализа тока рада.

*Организација и структура
наставне активности¹ (ток рада)*

1. КОРАК: УВОЂЕЊЕ УЧЕНИКА У НАСТАВНУ АКТИВНОСТ

Ученици су претходно обавијештени да понове наставне садржаје који ће се систематизовати на овом часу – гласовне промјене.

Пошто се многе гласовне промјене не могу да схвате без доброг познавања свих подјела гласова српског језика, у овом дијелу часа те подјеле гласова треба укратко поновити:

- а) подјела гласова на вокале и консонанте,
- б) подјела сугласника по звучности,
- в) подјела сугласника по мјесту творбе и
- г) подјела консонаната по начину творбе.

Водитељ (наставник) послије понављања наведених наставних садржаја истиче да ће се на овом часу систематизовати знања о гласовним промјенама и мотивише ученике за рад у паровима, подстичући њихову што већу активност. Рећи ће ученицима да ће данас бити одговорнији за резултате рада свог пара и своје резултате, јер ће се радити на нешто другачији и занимљивији начин, са више пажње и активности. Напо-

¹ В. структуру часа граматике, на примјер обраду објекта у основној школи у традиционалној настави (Николић 1992: 512-515).

менуће да ће се на другом часу провјерити усвојена знања о гласовним промјенама рјешавањем низа задатака објективног типа.

2. КОРАК: ФОРМИРАЊЕ ПАРОВА И ПОДЈЕЛА ЗАДАТАКА ЗА РАД У ПАРОВИМА

На основу критеријума понуђених у педагошкој теорији (Вилотиљевић 1999: 196; Милиљевић 2000: 239) у овом кораку водитељ формира парове (битан је хетероген састав парова с обзиром на познавање ових граматичких садржаја) и даје задатке за рад у паровима.

3. КОРАК: РАД У ПАРОВИМА²

Задаци за рад у паровима дати су на наставним листићима:

1. и 6. пар: замјена јата – основна правила, кратки јат
иза *p* и испред *j*, *љ* и *o < л*; асимилација самогласника

2, 7. и 12. пар: непостојано *a*; губљење сугласника

3. и 8. пар: јотовање

4. и 10. пар: једначење сугласника по мјесту творбе;
замјена јата – тип: *бијељеши* – *бијелиши*

5. и 11. пар: сибиларизација

9. и 14. пар: палатализација; *л > o*

13. и 15. пар: асимилација сугласника по звучности

Овдје су дати задаци за 15 парова – 30 ученика у одјељењу. У зависности од броја ученика у одјељењу, другачији је, наравно, број парова и њихови задаци.

² В. Маринковић 2000: 51-53.

Од овако формираних парова, који раде исте задатке, могу лако да се формирају групе – као посебан корак, па би на тај начин била повећана дидактичко-методичка вриједност часа: поливалентни облик наставног рада. У том случају би учење било активност у наведеним паровима, а презентација ријешених задатака групна.

Ученицима водитељ даје кратко упутство како да раде у пару: сваки пар припрема одговоре – излагање о истим тезама које су дате на листићима или графофолији:

Тезе за рад – односе се на сваки пар:

- а) дефиниција гласовне промјене,
- б) навести по 3 примјера за дате гласовне промјене и
- в) навести по 2 примјера одступања (изузетка) за дату гласовну промјену – ако постоји.

Сваки пар ради самостално користећи се уџбеником³ и у свеску уписује одговоре на дате тезе – задатке. Припремајући се за извјештавање

³ Уџбенике граматике за средње школе и основну школу у Републици Српској нису писали исти аутори, па различита објашњења у вези са истим гласовним промјенама отварају дилеме које иначе отвара научна литература – фонолошка и дериватолошка.

И наши познати лингвисти промјену задњонепчаних сугласника *к*, *џ* и *х* у вези са јотом (*ј*) у истим облицима ријечи – нпр. у компаративу придјева (тип *јачи*, *дражи*, *ближи*, *џиши*) и у презентским облицима (*вичем...вичу*, *илачем...илачу*, *лажем...лажу*, *сџиружем...сџиружу*, *машем...машу*, *њишем...њишу*) – сврставају у различите гласовне промјене – а) јотовање: Белић 1976: 123-124; ВУКОВИЋ 1974: 162 и МАРЕТИЋ 1923: 52; Симић; Јовановић 2007: 49 (само у компаративу придјева: *џријек/џрек* – *џречи*, *драј* – *дражи*) и б) палатализација: Стевановић 1975: 127. Код М. Стевановића (1975: 132) јотовање је само промјена ненепчаних сугласника (зубних, надзубних и усне-них) у вези са *ј* (јотом), тако да у оквиру истих облика ријечи (нпр. компаратива придјева и презентским облицима) наводи се и јотовање и палатализација – у зависности да ли је промјена *ненејчаних* сугласника (јотовање: 133 и 136) или *загњоннејчаних* (палатализација: 127). И у изведеним ријечима промјену задњонепчаних *к* и *х* испред сугласника *ј* М. Стевановић (1975: 127) наводи у оквиру садржаја палатализације (*Зворничанин*, *Црновршианин*; *сеча*, *џича*, *душа*, *суша*), а Р. Бошковић (1968: 90) у оквиру јотовања (*душа*, *сеча*); облик *дашчара* у оквиру палатализације наводе и М. Стевановић (1975: 127) и А. Белић (1976: 113).

У уџбеницима за основну школу у Српској промјена задњонепчаних сугласника у компаративу придјева (Ковачевић, Савић 2003: 23 - *јачи*, *блажи*, *џиши*) и у презентским облицима (Ковачевић, Савић 2010: 53 - *вичем*) интерпретирана је као код А. Белића (1976: 123 и 124), Ј. Вуковића (1974: 162) и Т. Маретића (1923: 52), тј. у

пред одјелењем, парови понављају научене садржаје и међусобно се преслишавају и договарају.

4. КОРАК: ИЗВЈЕШТАВАЊЕ ПАРОВА

Водитељ води рачуна да оба партнера из пара учестују у излагању рјешења траженог задатка, као и они партнери из парова који су имали исти задатак – ради спречавања „социјалног љенчарења (social loafing)“.

На табли ће водитељ записивати само оне примјере гдје парови не показују потребну сигурност (гласовне промјене су садржаји који су веома обимни па би се при записивању свих примјера изгубило пуно времена). Међу тим примјерима биће, вјероватно, и замјена јата – тип: *бијељети* - *бијелији*⁴.

оквиру јотовања – тек на основу 3. л. множине презента може се знати којој гласовној промјени припада промјена задњонепчаних сугласника *к, і, х*: јотовању (тип: *вицем...вичу, сџружем...сџружу, њишем...њишу*) или палатализацији (тип: *џецем...џеку, сџрижем...сџрију, вршем...врху*). И у одобреном средњошколском уџбенику у Српској (Станојчић, Поповић 1997: 48) наведено је да су *к, і, х* у додиру са *ј* давали *ч, ж, ш*: јотовање – дакле као код А. Белића (1976: 123 и 124), Ј. Вуковића (1974: 162) и Т. Маретића (1923: 52). Тај уџбеник је пето, исправљено издање и у *Речи унајред* (1997: 3) аутори наводе да су преуредили садржаје палатализације и јотовања у односу на прво издање (1989). У том првом издању (1989: 43) промјена задњонепчаних сугласника *к, і, х* у компаративу придјева (*јачи, дужи, џиши*) и у презентским облицима (*вицем...вичу, сџружем...сџружу, машем...машу*) наведена је у оквиру палатализације – као код М. Стевановића (1975: 127); и јотовање (1989: 45) им је промјена само ненепчаних сугласника (зубних, надзубних и уснених) у вези са *ј* – као код М. Стевановића (1975: 132). И Стевановићев средњошколски уџбеник (1998: 54; 63 и 64) сагласан је, наравно, са његовим универзитетским уџбеником (1975) у вези са овом језичком проблематиком.

Узред да напоменем да се и творба (грађење) презента различито објашњава у србистичкој/србокроатистичкој литератури: нема сагласности у одређивању презентске основе и презентских наставака.

⁴ Глаголи овог типа изведени наставком *-ији* значе радњу: *црнији* – (у)чинити нешто црним, обојити црном бојом, а глаголи изведени наставком *-јеји* од исте основе значе стање: (*ио*)*црњеји* – постајати црн.

У инфинитивној основи глагола VII Белићеве (VI Стевановићеве) врсте (Белић 1973: 7; Стевановић 1975: 335) на *-ији* у појединим народним говорима јављају се морфолошки икавизми. Замјена *и* мјесто *је* у инфинитиву тих глагола аналошког је карактера. Из односа *живети* : *носији* = *живим* : *носим* добивено је *живији*. Икавизме тог типа ученици у Српској носе из завичајног идиома, па говоре *живији*, *волији*, *мрзији*, *сџудији* итд., а то, наравно, нису књижевни (стандардни) облици.

Води се заједничка расправа за све парове који су радили исте задатке.

5. КОРАК: ПОНАВЉАЊЕ ГРАДИВА

Резимираће се укратко наставни садржаји у цјелини и „водити скупна одељенска расправа” (в. Вилотилевић 1999: 197).

6. КОРАК: АНАЛИЗА ТОКА РАДА

Информацију о раду наставник ће добити на основу ученичких усмених одговора на следећа питања:

- а) Шта вам се посебно допало у овом начину рада? Зашто?
- б) Шта вам се није допало?
- в) Како сте се осјећали на овом часу?

2. час

ПРОВЈЕРАВАЊЕ ЗНАЊА – ПРИМЈЕНА УСВОЈЕНИХ ЗНАЊА

Пошто је предвиђено да ученици рјешавају низ задатка објективног типа у трајању једног школског часа, наставник ће дати само кратка упутства.

Прво ће објаснити циљ провјеравања, а затим ће ученике упознати са садржајем задатака и дати упутства за рад. Ученицима ће подијелити

На недопустивост употребе таквих облика ових глагола указује М. Стевановић (1975: 96): „... када су непрелазни и означавају стање, а према њима имамо прелазне глаголе с истим општим делом, јер се за добро осећање језика у овоме случају мења њихово значење – од непрелазних глагола са значењем стања они постају прелазни глаголи, који значе давати нечему ону особину што је означава корен речи: *бијељети* (ијек.) и *белети* (ек.) значи – постајати бео, а: *бијелиши* (ијек.) и *белиши* (ек.) – чинити нешто белим”.

Наставник треба, наравно, да укаже на акценатску норму рефлекса *ије* у примјерима типа *бијељети* – *бијелиши*: у књижевном (стандардном) језику (о новијем социолингвистичком појму *стандардној језика* и традиционалном културолошком *књижевној језика* в. у Bugarski 1991: 164) на вокалу *е* је краткоузлазни акценат (што се изузетно ријетко чује и у наставној пракси и на електронским медијима) – уп. ПМС-МХ 1960: 201б и РМС 2007: 74б и 75а, а у неким народним говорима је на вокалу *е* дугоузлазни акценат.

припремљени низ задатака објективног типа – ученици ће сада радити индивидуално, како би наставник имао увид у ученичку појединачну усвојеност наставних садржаја. Сви ученици сада имају исти садржај задатака. Папир на коме су задаци треба да буде довољне величине тако да осим одломка књижевног текста има простора и за постављене захтјеве ученицима и за ученичка рјешења – овдје је дато овако ради уштеде простора. Наставник ће у току часа три пута упознати ученике о протеклом времену на часу: послије 15 минута, послије 30 минута и на пет минута прије истека часа.

Потребно је да се нађе репрезентативан одломак књижевног текста (или разговорног језика) у коме има довољно примјера гласовних промјена потребних за један низ задатака објективног типа – овдје је одломак из текста Петра Кочића:

Низ задатака објективног типа

Име и презиме ученика: _____

*Иза мене се, ѿод блиједом муџном свјетлошћу, шири Рагмањско ѿље, и сви брежуљци, и равнице доље до Козаре, над којом се, као и обично ујесен*1, бијаху наднијели мрачни, зтуснуџи, ѿри дну заџасиџо ѿлавичастџи облаци.*

Преда мном се, оџетџи ѿланинском долином, окруженом са свију сџирана брдима, расула сџјерастџа маџла, ѿа се, с ове сџиране до мене, бјеласа, и кайкад на ѿвршини лаџано залелуја. То је она ѿешка, јесенска маџла која једној јуџира ненада-но осване, и коју, иџиом кад ѿодобро засџуди, џуџи зимски вјешрови у сџираном урлику расџрше и некуд далеко, далеко ѿред собом оџјерају.

Петар Кочић, *Кроз маџлу*
(мало адаптирано)

У наведеном одломку књижевног текста препознај гласовне промјене, а затим те ријечи препиши на предвиђено мјесто у табели. Неке ћеш ријечи из одломка написати на више мјеста, јер је у њима више гласовних промјена:

(Бодови)

1) замјена јата – ијекавски изговор*²: _____ ; 22 _____

2) непостојано *a*: _____ ; 6 _____

3) јотовање: _____ ; 12 _____

4) једначење сугл. по мјесту творбе: _____ ; 3 _____

5) сибиларизација: _____ ; 4 _____

6) палатализација: _____ ; 21 _____

7) асимилација сугл. по звучности: _____ и 18 _____

8) губљење сугласника: _____ . 9 _____

9) Ријеч из одломка текста *свију* (облик старе двојине) напиши _____ . 1 _____
у њеном обичном облику генитива множине: _____

10) а) Напиши значење глагола из одломка текста *засијуди* = _____

_____ .

б) Од овога наведеног глаголског облика (*засијуди*) напиши инфинитив:

_____ . (2x2) _____

Број могућих бодова: 100; бр. освојених бодова: _____; оцјена: _____

Након обављеног „тестирања” низом задатака објективног типа, прегледа и исправљања задатака и евидентирања скорa за сваког ученика наставник ће урадити анализу задатака – и квантитативну и квалитативну. У Прилозима је дата табела: Анализа задатака – ова табела може да се користи само за овај низ задатака, али по узору на њу наставник, наравно, може да уради другу која одговара његовом низу задатака.

У табели су водоравно представљени ученици, а у продужетку и проценат постигнућа сваког ученика за све задатке, како би се добио ранг ученика на нивоу одјељења. У вертикалним колонама уписује се постигнуће ученика по појединим задацима, како би се добио ранг ријешености сваког задатка на нивоу одјељења; предвиђен је и простор да се унесе постигнуће одјељења (Σ).

Из анализе низа задатка објективног типа наставник ће извући одређене поуке и настојати да унаприједи свој рад и рад појединих ученика.

III. Понуђени модел часа граматике српског језика обезбјеђује неколико вриједносних аспеката. Мисаона активност ученика је потпуна (ангажовани су сви ученици у највећем дијелу часа), што омогућава и добре педагошке ефекте. До изражаја долази и вршњачко учење (учење једних од других) што омогућава прихватљивост знања и трајност научног. Ученицима се даје више улога са различитим учећим захтјевима (истраживачки рад са уџбеником, селекција чињеница и података, кооперативна сарадња са другом, презентовање, критички осврт на рад других, излагање, доказивање и сл.). Значајан је и мотивациони елемент – сазнање ученика да од тренутног рада, поред оног код куће, зависи и постигнуће на сљедећем часу у коме слиједи провјера знања.

У раду је указано и на неке дилеме које отвара србистичка/сербокроатистичка литература у вези са гласовним промјенама: наши познати лингвисти промјену задњонепчаних сугласника *к*, *џ* и *х* у вези са јотом (*ј*) у истим облицима ријечи – нпр. у *комџараџиву џриџјева* (*јачи, гражи, ближи, џиши*) и у *џрезенџским облицима* (*вичем...вичу, џлачем...џлачу, лажем...лажу, сџружем...сџружу, машем...машу, џишем...џишу*) – сврставају у различите гласовне промјене: а) јотовање и б) палатализацију – в овдје напомену бр. 3. Истакнуто је да нема сагласности ни у одређивању презентске основе и презентских наставака.

У примјерима типа *бијељети* и *бијелиџи* указано је на акценатску норму рефлекса *ије*, као и на значење тих глагола – напомена бр. 4.

Наведени су и наставни садржаји у вези са замјеном старог самогласника *јати* које би требало унијети у програмске садржаје основне и средње школе у Републици Српској – напомена бр. 6.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1976: Александар Белић. *Основи историје српскохрватског језика* I, IV издање: Фонетика. Београд: Научна књига.
- Белић 1973: Александар Белић. *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2: Речи са конјугацијом. Београд: Научна књига.

- Бошковић 1968: Радосав Бошковић. *Основи ујоредне граматике словенских језика I*, Фонетика. Београд: Научна књига.
- Вилотијевић 1999: Младен Вилотијевић. *Дидактика 3. Организација наставе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Учитељски факултет.
- Дешић 1998: Милорад Дешић. *Правопис српског језика: приручник за школе*, 3. издање. Земун: Нијанса.
- Клајн 2002: Иван Клајн. *Творба речи у савременом српском језику*. Део 1, Слагање и префиксација. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Ковачевић, Савић 2003: Милош Ковачевић и Бранко Савић. *Српски језик и култура изражавања за 7. разред основне школе*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић, Савић 2010: Милош Ковачевић и Бранко Савић. *Српски језик и култура изражавања за 9. разред основне школе*, 8. издање. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кочић 2005: Петар Кочић. *Мрачајски њројш*. Београд: Политика – Народна књига.
- Маринковић 2000: Симеон Маринковић. *Методика креативне наставе српског језика и књижевности*. Београд: Креативни центар.
- Милијевић 2000: Светозар Милијевић. Могућност примјене рада у интерактивном учењу путем радионичке активности. У књизи: *Интерактивно учење II (235 – 258)*. Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске.
- Нпп 1993: *Наставни план и њројш за основну школу*. Пале: Министарство образовања, науке и културе.
- Нпп 1997: *Наставни план и њројш за основну школу*. Српско Сарајево: Министарство просвете.
- Нпп 2002: *Наставни план и њројш за основну школу*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Нпп 2006: *Наставни план и њројш за основну школу – друја и ѡређа ѡријада*. Бања Лука: Министарство просвјете и културе.
- Николић 1992: Милија Николић. *Методика наставе српског језика и књижевности*, II издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Пмс-мх 1960: *Правопис српскохрватског књижевног језика – Правописни речник*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Пмс 1993: *Правопис српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

- РАДОВАНОВИЋ 2004: Драго Радовановић. *Тешкови знања из српског језика за 9. разред основне школе*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- РМС 2007: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РМС-МХ 1967: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 2. том. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- РМС 1971: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 4. и 5. том. Нови Сад: Матица српска.
- СИМИЋ, ЈОВАНОВИЋ 2007: Радоје Симић и Јелена Јовановић. *Српска драма-тика*. Београд: Јасен – Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- СТАНОЈЧИЋ И ПОПОВИЋ 1997: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић. *Грама-тика српског језика за 1, 2, 3. и 4. разред средње школе*. V исправљено издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- СТЕВАНОВИЋ 1975: Михаило Стевановић. *Савремени српскохрватски језик (драматички системи и књижевнојезичка норма) I, Увод, фонетика, морфологија*, 3. издање. Београд: Научна књига.
- СТЕВАНОВИЋ 1998: Михаило Стевановић. *Грама-тика српског језика за средње школе*, XII издање. Београд: Заветно слово.
- ЧИТАНКА 2001. Шекара Лука, Светозар Личина, Стеван Стефановић и Војислав Гаковић. *Читанка за осми разред основне школе*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

- BUGARSKI 1991: Ranko Bugarski. *Uvod u opštu lingvistiku*, II izdanje. Beograd – N. Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Zavod za izdavanje udžbenika.
- VUKOVIĆ 1974: Jovan Vuković. *Istorija srpskohrvatskog jezika I, Uvod i fonetika*. Beograd: Naučna knjiga.
- MARETIĆ 1923: Tomo Maretić. *Hrvatska ili srpska gramatika za srednje škole*, VII izdanje. Zagreb: Knjižara kr. sveučilišta shs. i jugoslavenske akademije.
- ROSANDIĆ 1974: Dragutin Rosandić. *Metodičke osnove suvremene nastave hrvatskog ili srpskog jezika i književnosti*, II dopunjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- SKOK 1971-1972: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, tom 1 i 2. Zagreb: JAZU.

Прилози

Овдје се дају Рјешења низа задатака објективног типа (а), Приједлог кључа за оцјењивање (б) и табела за Анализу задатака (в).

А) РЈЕШЕЊА

Бодови	
1) замјена јата: <i>блиједом, свјетлошћу, брежуљци, доље, бијаху, наднијели, сијераста</i> ^{*3} , <i>бјеласа, засшуди</i> ^{*4} , <i>вјешрови и ошјерају</i> ;	11 x 2 б. = 22 б.
2) непостојано а: <i>преда и са</i> – уп. Стевановић 1975: 146-148;	2 x 3 б. = 6 б.
3) јотовање: <i>свјетлошћу, Радмањско</i> (творбена основа + -j ^{*5} + -ско: Радмановић < Радман + -ов- + -ић; уп. Бања Лука; Никољдан, Ивањдан), <i>поље</i> ^{*6} и <i>доље</i> ;	4 x 3 б. = 12 б.
4) једначење сугл. по мјесту творбе: <i>свјетлошћу</i> ;	1 x 3 б. = 3 б.
5) сибиларизација: <i>брежуљци и облаци</i> ;	2 x 2 б. = 4 б.
6) палатализација: <i>брежуљци</i> (према <i>брежуљак</i> < <i>бреј</i> + -јуљ ^{*7} + -ьк), <i>окруженом</i> ^{*8} , <i>илавичастии</i> ^{*9} , <i>расирше</i> ^{*10} , <i>мрачни</i> ^{*11} , <i>површини</i> ^{*12} и <i>стирашном</i> ;	7 x 3 б. = 21 б.
7) једн. сугл. по звучности: <i>зјуснуши, расула, каишкаг, расирше, шешка</i> и <i>ошјерају</i> (према <i>ог-шјерашти</i>) – уп. Клајн 2002: 264;	6 x 3 б. = 18 б.
8) губљење сугласника: <i>расула</i> (<i>расуши</i> < <i>рассуши</i> < <i>разсуши</i>), <i>расирше</i> (в. Клајн 2002: 277, 278) и <i>ошјерају</i> (према <i>ошјерашти</i> < <i>ошшјерашти</i> < <i>ог-шјерашти</i>);	3 x 3 б. = 9 б.
9) <i>свих</i> ;	
10) а) постати студено; захладњети, зазимити – уп. РМС-МХ 1967: 226 а и РМС 2007: 417 б;	1 б. 2 x 2 б. = 4 б.
б) <i>засшудјети</i> – уп. ПМС-МХ 1960: 309 а.	

Б) ПРИЈЕДЛОГ КЉУЧА ЗА ОЦЈЕЊИВАЊЕ⁵

Освојено бодова	Оцјена
до 28	недовољан (1)
29 – 44	довољан (2)
45 – 64	добар (3)
65 – 84	врло добар (4)
85 – 100	одличан (5)

⁵ В. Радовановић 2004.

в) АНАЛИЗА ЗАДАТАКА

НАПОМЕНЕ У ТАБЕЛАМА

- *1 Израз је преузет из читанке (Читанка 2001: 15), иако је ортографско рјешење другачије: в: ДЕШИЋ 1998: 107, ПМС 1993: т. 62 б и ПМС-МХ 1960: 760 б и т. 98 м.
- *2 У наставном програму за старији узраст основне школе у Републици Српској нема довољно садржаја о рефлексу јата – види: НПП 1993, НПП 1997, НПП 2002 и НПП 2006. У млађем школском узрасту предвиђено је „писање је и ије у ријечима”, па је тек у осмом разреду *Штокавско нарјечје – расиросјрањености; екавски, (и)јекавски и икавски изјовор* (НПП 1993: 32; НПП 1997: 39), односно у деветом *Штокавско нарјечје* (НПП 2002: 56; НПП 2006: 129) - после увећања деветогодишњег образовања.
- Требало би да ученици, осим основних правила о замјени јата у ијекавском изјовору (дуги јат > ије, кратки јат > је), усвоје и замјену кратког јата иза р (тип *старјешина* : *брејови, рјечник*) и испред ј (*сијаши*), љ (*биљежиши*) и о < л (*хијо* : *хијела, хијело, ...*). У средњој школи би се та усвојена знања поновила и систематизовала, а затим и проширила примјерима скраћивања *ије у је* и *дужења/дуљења је*.
- *3 РМС 1973: 756 а, б; ПМС-МХ 1960: 693 б.
- *4 РМС 2007: 417 б, РМС-МХ 1967: 226 а; ПМС-МХ 1960: 309 а.
- *5 СТЕВАНОВИЋ 1975: 136.
- *6 БОШКОВИЋ 1968: 91: ” ... ст. сл. *pol'e*, буг. *поле*, мак. *поле*, с. хрв. *поље*, словен. *polje*, рус. *поле*, укр. *поле*, белорус. *поле*, чеш. *pole*, слов. *pole*, пољ. *pole*, г. л. *polo*, д. л. *polo*”; БЕЛИЋ 1976: 125.
- *7 СКОК 1971: 210а; БЕЛИЋ 1976: 113: „*брежуљак, човечуљак, момчуљак* и сл.”.
- *8 Од именице је настао глагол: *круї: кружиши < круї-и-ши; о-кружиши*. В. СТЕВАНОВИЋ 1975: 126: „*јуначина, јуначић, ... гружина, ..., кружић, кружиши, ..., осиромашити* (према *сиромаш*)”. Уп. још: КЛАЈН 2002: 278; БЕЛИЋ 1976: 113: „Овамо долазе наставци као [...] *-иши* (глагол. наст.) итд.: [...], *служити* итд.”; ВУКОВИЋ 1974: 144: „*ispred nastavka i i u prezentskoj i u infinitivnoj osnovi: ložim - ložiti, mučim - mučiti, bježim - bježati, dušim - udušiti (usporedi log, muka, duh, bijeg)*”. СКОК 1972: 213 б, 214 а: „Denominal (faktiv) на *-iti, кружити, кружим* (и другим славицама). ... Vrlo često s prefiskom *o-* као у већини славица, јер се *o* спаја с предодзвон „*okolo*”: *okrug* (prevedenica) ‘arrondissement, kotar, Bezirk’ ...”.
- *9 СКОК 1972: 448 а: ” ... На *-ast modrast* = обичније на *-ikast* (упор. *šupljikast modrikast* = на *-jast modričast*, на *-jav modričav*”. Уп. још: РМС 1971: 445 б и 447 а.
- *10 ВУКОВИЋ 1974: 162: „*Danas č, ž, š* из прве палатализације, на једној, из јотовања, на другој страни, можемо разликовати по трећем лицу plurala: *пећем ... пеку*, али *плаћем ... плаћу – i sl.*”. Уп. РМС 1973: 275 а: прхати, пршем *несвр. и уч.* према прхнути¹... и 437 б: *распршити, распршим сврш.*; ПМС-МХ 1960: 644 б: *ирхати, иршем* (...; т. *викати*) и 662 б: *расиршити, расиршим* (распршати; т. *доделити*) и

расјршајши, расјршам (расути, разбацати, разагнати; т. дочарати) – акценти нису дати због техничких разлога.

*11 Белић 1976: 113; ВУКОВИЋ 1974: 145.

*12 В. ВУКОВИЋ 1974: 145: „ispred *-ina*: junak ~ junačina, drug ~ družina, prah ~ prašina i sl.”; Белић 1976: 113.

Drago Radovanović

PHONOLOGICAL CHANGE

Summary

The paper presents a model for a class of Serbian language grammar teaching in the first grade of grammar schools according to demands of contemporary education. In the above-mentioned model, students are given multiple roles with different educational demands (research work with the textbook, selection of facts and data, cooperative peer work, presentations, critical peer reviews, demonstrations, argumentations, etc.). The emphasis is on peer learning too (learning from each other).

The paper indicates some dilemmas which the Serbo-Croatian/Serbian literature has opened and which are related to phonological change. Our famous linguists put the change of velar consonants *k*, *g* and *h* connected with a palatal approximant (*j*) within the same word forms – e.g. adjectival comparatives (*jači*, *draži*, *bliži*, *tiši*) and in the present tense (*vičem...viču*, *plačem...plaču*, *lažem...lažu*, *stružem...stružu*, *mašem...mašu*, *njišem...njišu*) –into different phonological changes: a) iotation and b) palatalisation. What is emphasized is the fact that there also exists no agreement in determination of the present stem and present affixes.

Key words: phonological change, pair work, polyvalent work form.